

Институт за исторически изследвания при БАН
Община Пазарджик
Регионален исторически музей – Пазарджик

СТЕФАН ЗАХАРИЕВ

ЖИВОТ, ДЕЛО, РОД

Научна сесия
*посветена на 200 г. от рождението му и 140 г. от издаването
на книгата му „Географико-историко-статистическо
описание на Татар-Пазарджишката кааза”*

Пазарджик, 2011

СТЕФАН ЗАХАРИЕВ И АНТИЧНАТА ИСТОРИЯ НА РОДОПИТЕ

Йордан Илиев

През 2009 – 2010 г. авторът на настоящата работа имаше възможност да участва в два научни проекта, свързани с античната археология на Родопите, под название: „Из археологическото наследство на Родопите (от времето на Троянската война до края на античността)” и „Приноси към историческата география на древна Тракия – топография на култовите места в предримска Тракия (южно от Хемус)”.¹ Най-ранните приноси по тематиката на тези проекти принадлежат на Стефан Захариев (1810 – 1871 г.). Двете юбилейни годишнини през настоящата година: 200 години от рождението на Стефан Захариев и 140 години от публикуването на книгата му „Географико-историко-статистическо описание на Татар-Пазарджишката кааза”² позволяват да бъдат дефинирани и изтъкнати приносите на посоченото съчинение за развитието на научните изследвания само върху един регион от историята на древна Тракия – планината Родопи.³ В следващите редове е акцентирано само върху един тематичен кръг от тази книга, останал в сянката на приносите на Стефан Захариев към пост-античната история на българските земи⁴, а именно: различните данни, събрани от автора, и тяхното значение за историята на Родопите в древността. Същевременно е представено (съвсем накратко) и съвременното състояние на проучванията върху повдигнатите от същия автор въпроси, свързани с античната история на Родопите; на повечето от тях не е отговорено еднозначно дори до днес.

Значимостта на книгата на Стефан Захариев се изразява в разнообразния характер на събраните и използвани данни.⁵ Те включват: сведения за развалини (крепости, пътища, светилища или „стари църкви”) край описваните селища, прилагането на преписи и рисунки на епиграфски паметници (някои от които по-късно били загубени), използването на фолклорна информация за решаването на проблеми от античната история. Наред със събирането на разнообразни данни за далечното минало на Пазарджик и околността, Стефан Захариев повдигнал някои въпроси, чиито отговори продължават да се търсят и в наши дни. Такива са: опитите за локализация на някои тракийски племена, проблемът за македонската власт в Тракия по времето на Филип II Македонски (359 – 336 г. пр. Хр.) и Александър III Велики (336 – 323 г. пр. Хр.), търсенето на прочутото Дионисово прорицалище в Тракия и енигматичната Бесапара. Именно върху последните е акцентирано в следващите редове.

Още в самото начало на книгата си, Стефан Захариев предлага локализации на някои от тракийските племена, за които мислел, че населявали разглежданите от него земи.⁶ Важно е да се отбележи, че макар и да цитира имената на антични автори като Херодот (ок. 484 – ок. 425 г.

пр. Хр.) или Страбон (64/63 г. пр. Хр. – ок. 24 г. сл. Хр.), доколкото може да се съди от приложените цитати, Захариев очевидно не ги ползвал в оригинал. Доказателство за това твърдение е цитираният гръцки текст за сатрите: Μάχιμον ἔθνος ζών ἐκ λιστείας (sic!).⁷ В 7-та книга на „Истории“ от Херодот пасажът относно сатрите е следният⁸: [Hdt. 7.111.] (1) Σάτραι δὲ οὐδενός κω ἀνθρώπων ὑπήκοοι ἐγένοντο, ὅσον ἡμεῖς ἴδμεν, ἀλλὰ διατελεῦσι τὸ μέχρι ἐμεῦ αἰεὶ ἐόντες ἐλεύθεροι μῦνοι Θρηίκων· οἰκέουσί τε γὰρ ὄρεα ὑψηλά, ἴδησί τε παντοίησι καὶ χιόνι συνηρεφέα, καὶ εἰσὶ τὰ πολέμια ἄκροι. (2) οὗτοι οἱ τοῦ Διονύσου τὸ μαντήϊόν εἰσι ἐκτημένοι· τὸ δὲ μαντήϊον τοῦτο ἔστι μὲν ἐπὶ τῶν ὀρέων τῶν ὑψηλοτάτων, Βησσοὶ δὲ τῶν Σατρέων εἰσὶ οἱ προφητεύοντες τοῦ ἱροῦ, πρόμαντις δὲ ἡ χρέωσα κατὰ περ ἐν Δελφοῖσι, καὶ οὐδὲν ποικιλωτέρον.⁹ Оттук се вижда ясно, че Стефан Захариев не използвал оригинален текст на Херодот, а неизвестно произведение, базирано на този античен автор. Още повече, че Херодот не нарича сатрите ἔθνος – това направил през късната античност лексикографът Стефан Византийски (Σάτραι· ἔθνος Θράκης), позовавайки се на Хекатей от Милет (ок. 550 – ок. 476 BC).

Авторът не е посочил аргументи за предложените локализации на одрисите (ὄδρύσαι – sic!) – в района на Одрин, на бистоните (βίστονες) – около Ксанти, на сатрите (Σάτραι) – в Рила и Родопите, тилатеите (Τίλαταῖοι) – в Средна гора, на бесите (Βησσοί, καὶ Βέσσαι) – в полето. Локализацията на тези племена остават в по-голяма или по-малка степен спорни и до днес. Териториите на сатрите обаче продължават да се търсят в същите райони, а самият етноним се счита за отнасящ се до западното планинско население на Тракия.¹⁰ Забележително в случая е поставянето на бесите в полето (край дн. Пазарджик?), за разлика от масово разпространеното през XX в. определение на това племе като жители на Родопите.¹¹ Дори днес обаче е трудно да се идентифицират племенните територии на бесите: в произведенията на античните автори не се откриват директни данни по този въпрос, докато три военни дипломи от 1. Август 142 г. сл. Хр. допълнително комплицират проблема чрез посоченото родно място на получателите (ветерани от classis Ravennatis) като Nicopolis ex Bessia.¹² Градът е идентифициран с Никополис при Места¹³, но до 193 г. сл. Хр. в границите на провинция Тракия имало още един „град на победата“ – Nicopolis ad Istrum.¹⁴

Тук трябва да се добави и още един въпрос, повдигнат от Стефан Захариев: за локализацията на Бесапара. Той мислел, че това селище се намирало край дн. гр. Белово, общ. Белово, обл. Пазарджик.¹⁵ Основание за подобна хипотеза авторът намерил в дочутото название „Бешя фара“, приемайки го за античен реликт. Към подобна възможност благосклонно се изказал Константин Иречек, макар че сам твърдял положението на Бесапара край Баткун (дн. Паталеница, общ. Пазарджик, обл. Пазарджик).¹⁶ Предположението било отхвърлено категорично от Петко Р. Славейков, който поставил под въпрос достоверността на самата базова информация, получена от Захариев.¹⁷ Чрез римските итинерарии край с. Синитево, общ. Пазарджик, обл. Пазарджик, била локализирана римската пътна станция Бесапара (mansio Bessapara).¹⁸ Суфиксът –para обаче насочва изследователите към предположението, че и в предримската епоха е съществувало селище със същото име.¹⁹ Но липсата на писмени сведения обрича евентуалните опити за идентификация на неуспех. Още повече,

че един епиграфски паметник от II – III в. сл. Хр. съобщава за две групи селяни, жители на Горна и Долна Бесапара (IGBulg., III/1: № 947 от Пловдив – Βεσσοπαρῆνοι οἱ ἄνωθεν καὶ οἱ κάτωθεν).

Съобщавайки за сведението на Херодот (7.105) относно прорицалището на Дионис в Тракия Стефан Захариев е изказал предположението, че то се намирало в Родопите, „на най-високия връх... наречен Гъоз-тепе” (дн. Виденица, край с. Чала, общ. Борино, обл. Смолян).²⁰ Основанията за предположената локализация са аргументирани чрез отличната видимост към юг, изток и север, както и наличието на значителни мраморни развалини и мозайки на това място. Всъщност, според Константин Иречек, Захариев не посетил лично мястото, а представил получени неизвестно от кого устни сведения.²¹ In situ по-късно било документирано тракийско светилище; най-ранните материали от него датирани от къснобронзовата епоха²², но трябва да се има предвид, което е и по-вероятно, че съобщените археологически останки могат да се отнасят и до късноантичното селище при същия връх, което било с площ 5 дка.²³ Така предположената локализация на Дионисовото прорицалище в Тракия получила широко разпространение в края на XIX и през XX в., но вече не се поддържа.²⁴ В наши дни повече аргументи са намерени за локализацията на прорицалището на вр. „Св. Атанас” (при Етрополе)²⁵ или в Баткунското светилище.²⁶ Ако се имат предвид и сведенията на Апиан (В. С. 4.13.106) за Дионисов връх край Филипи (Φιλίππων μὲν οὖν ἔστιν ἕτερος λόφος οὐ μακράν, ὃν Διονύσου λέγουσιν, ἐν ᾧ καὶ τὰ χρυσεῖα ἔστι τὰ Ἄσυλα καλούμενα)²⁷ или на Псевдо-Аристотел (De audibilibus, 842a122) за ἱερὸν Διονύσου μέγα καὶ καλόν в Крестония, може да се поддържат и други локализации на търсения обект.

По-нататък в текста авторът представил накратко информацията, с която разполагал, за завладяването на Тракия от Филип II Македонски и отношенията на траките с Александър III Велики. Данните на Стефан Захариев по тази проблематика обаче са ограничени и не са актуални. Важен в тази връзка е един от приложените в книгата надписи (IGBulg., III/1: № 1114 от Баткун), чийто относително пълен препис бил направен от Захариев.²⁸ Всъщност няколко години по-късно Алберт Дюмон публикувал същия епиграфски паметник²⁹, но преписът на Захариев е по-пълен. Завоеванията на двамата македонски царе в Тракия продължават да се дискутират и до днес, като в историографията съществуват две основни мнения: според едното, реалната македонска власт в много (най-вече планински) райони на древна Тракия – сред които и Родопите – се поставя под съмнение.³⁰ Според другото³¹ – продължилата близо 2 години македонска кампания от 342 г. пр. Хр. е обяснена със загубата на време от страна на македоните в битки с планинските племена от Родопите.³²

Без да претендира за изчерпателност, представеният текст демонстрира само един от приносите на Стефан Захариев към античната история на българските земи и на Родопите в частност, изразяващ се в повдигането на знакови въпроси от историята на древна Тракия, чиито отговори продължават да се търсят дори и до днес. И при това – без да имал възможност да използва макар и малкото приноси на европейската историография от неговото време. Представеното (съвсем накратко) съвременно състояние на проблематиката също подчертава значението на тези въпроси.

¹ Под ръководството съответно на доц. д-р Петър Делев и гл. ас. д-р Юлия Цветкова.

² **Захариев, Ст.** “Географико-историко-статистическо описание на Татар-Пазарджишката кааза с една карта и таблица на различни стари паметници”. Виена: Л. Соммер & С-ие, 1870. Същото е препечатано през 1973 г. с добавен коментар от Иван Батаклиев и Александър Арнаудов по повод 100-годишнината от първото издание на книгата.

³ Значението на планината Родопа през античността е обобщено накратко у **Илиев, Й.** “Планината Родопа в Тракия според представите на античните автори.” – *Rhodorica*, IV, 2007, 1, 89-98; **Iliev, J.** “Rhodope Mountains and the Thracian Campaigns of the Macedonian King Philip II (359 – 336 BC).” – IIIrd International Conference on Mediterranean Studies. Athens, 2010, p. 24. Вж. също **Батаклиев, Ив.** “Родопите като политическа граница.” – *Геополитика*, 2006, 1 (<http://geopolitica.eu/2006/broi12006>) [29.10.2010].

⁴ Вж. най-подробно за приносите на Стефан Захариев у **Арнаудов, Ал.** “Стефан Захариев (1810 – 1871).” – *Поредица Цепина*, № 1: Извори за миналото на Чепинско. Пазарджик, 2006, 18-31.

⁵ През май 2010 г. авторът представи кратък обзор върху проблематиката със заглавие „Приносите на Стефан Захариев към историята на българските земи в древността” – Научна конференция на РБ „Никола Фурнаджиев”. Пазарджик, 20.05.2010 г. Особено ценни материали върху живота и делата на Стефан Захариев са включени в Юбилейния вестник на РИМ-Пазарджик, издаден през октомври 2010 г.

⁶ **Захариев, Ст.** Цит. съч., с. 6.

⁷ Пак там.

⁸ Освен тук, сатрите са споменати и в следващата глава от същата книга на Херодот (7.112): Ταύτη μὲν δὴ παρ' αὐτὰ τὰ τεῖχεα τὴν ὁδὸν ἐποιέετο, ἐκ δεξιῆς χειρὸς τὸ Πόγγαιον ὄρος ἀπέρρων, ἐὼν μέγα τε καὶ ὑψηλόν, ἐν τῷ χρύσεά τε καὶ ἀργύρεα ἐνὶ μέταλλα, τὰ Πίερες τε καὶ Ὀδόμαντοι καὶ μάλιστα Σάτραι.

⁹ Цит. по “Thesaurus Linguae Graecae” (TLG).

¹⁰ **Илиев, Й.** “Планината Родопа в Тракия според представите на античните автори”, с. 94 с по-старата литература. Вж. последно **Делев, П.** „Някои проблеми на етнонимията в Централна и Югоизточна Тракия.” – Югоизточна България през II – I хил. пр. Хр. Варна, 2010, 96-111.

¹¹ **Илиев, Й.** „Планината Родопа в Тракия според представите на античните автори”, с. 94, с литература.

¹² **Rohan, M., P. Holder.** “A Diploma of the Ravenna Fleet: 1 August 142.” – *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bd. 149, 2004, 267-274.

¹³ Вж. за възникването на този град у **Boteva, D.** “Octavian against Mark Antony and the Fate of Nicopolis near Philippi.” – *Proceedings of the 10th International Congress of Thracology (Komotini – Alexandroupolis, 18-23 October 2005)*. Athens, 2007: 80-85.

¹⁴ Вж. **Тачева, М.** “Власт и социум в римска Мизия и Тракия, книга 2.” С., 2004, с. 42.

¹⁵ **Захариев, Ст.** Цит. съч., с. 56.

¹⁶ **Иречек, К.** “История на българите.” С., 1978, с. 80.

¹⁷ **Славейков, П.** “Нещо за Бесапара.” – *Наука*, II, 1882, 373-379.

¹⁸ **Цончев, Д.** “Римският път Philippopolis – Tugugerum – Bessapara.” – *Годишник на Народния археологически музей в Пловдив*, книга 2, 1950, 69-83.

¹⁹ Пак там, с. 76 сл. с литература.

²⁰ **Захариев, Ст.** Цит. съч., с. 6 сл.

²¹ **Иречек, К.** Цит. съч., с. 79, бел. 12.

²² **Кисъов, К.** “Скални светилища в Родопите и Горнотракийската низина, представени с археологически материали и обекти от Смолянско и Пловдивско.” – *Тракийската култура в Родопите и горните поречия на Марица, Места и Струма*. Смолян, 1990, с. 70, № 3.

²³ **Аврамов, М.** “Археологическите обекти в Западните Родопи.” С., 2009, с. 28.

²⁴ Вж. **Тачева, М.** “Прорицалището на Дионис в Тракия и т. нар. Свещен град Перперикон.” – *Rhodorica*, IV, 2007, 1, 251-258.

²⁵ **Ботева, Д.** “Проблеми на тракийската история и култура. Нов поглед върху сведения на Херодот и Тукидид.” С., 2000, с. 142 сл.

²⁶ **Делев, П.** “Беси.” – *Годишник на Софийския университет, Исторически факултет*, 2010 (под печат).

²⁷ Цит. по “Thesaurus Linguae Graecae” (TLG).

²⁸ **Захариев, Ст.** Цит. съч., с. 58.

²⁹ **Dumont, A.** “Inscriptions et Monuments Figurés de la Thrace.” Paris, 1876, № 1.

³⁰ **Делев, П.** “Лизимах.” С., 2004, с. 107.

³¹ **Archibald, Z.** “Thracians and Scythians.” – *The Cambridge Ancient History*, vol. VI. The Fourth Century BC. Cambridge, 2008, p. 469.

³² Вж. също **Илиев, Й.** “Родопите и кризата в Тракия по времето на Филип II (359 – 336 BC).” – *Докторантски изследвания по социални и хуманитарни науки*, 2. С., 2010, 13-32.